

Karel **Hvížd'ala**

Restaurování slov
(eseje)

Karel
Hvížd'ala

Restaurování slov
(eseje a texty o médiích 2005–2008)

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Hvízd'ala, Karel

Restaurování slov : (eseje a texty o médiích 2005-2007) /
Karel Hvízd'ala. -- Vyd. 1. -- Praha : Portál, 2008. -- 304 s.
ISBN 978-80-7367-374-1 (váz.)

659.3 * 316.3 * 316.772.4 * 070 * 659.3:32

- masmédia
- společnost
- mediální komunikace
- žurnalistika
- masmédia a politika
- eseje

070 - Noviny. Tisk [12]

UPOZORNĚNÍ PRO ČTENÁŘE A UŽIVATELE TÉTO KNIHY

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele.

Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

© Karel Hvízd'ala, 2008

© Portál, s. r. o., 2008

ISBN 978-80-7367-374-1 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-7367-949-1 (pdf)

ISBN 978-80-7367-948-4 (e-Pub)

ISBN 978-80-7367-947-7 (mobi)

Cláře a dětem
(*Ondřejovi, Marijance, Matějovi a Honzíkoví*)

Restaurovat podle *Slovníku cizích slov* (Academia 1997) znamená obnovovat, opravovat, nastolovat, ale taky zotavovat se. Jde vlastně o takovou starobylou práci: *Dissertatio apologetica pro lingua*, rozpravu na obranu jazyka. Hledám cesty, po kterých kráčely Quignardovy bludné stíny, a čekám, zda mně (nám) nedají znamení. Přesnější slova a hledání nového řádu či kompozice mají vřavě informací propůjčit v každém eseji ustrnutí, v němž by bylo možné otevírací znamení alespoň tušit. Samozřejmě bez záruky, protože jde o eseje, česky pokusy.

K. H., Praha a Nevězice, 2007

COPAK ESEJE, PANĚ! NA BARIKÁDY BY TO CHTĚLO.

Motto

Hlavním tvůrčím nástrojem člověka není věda a technologie, ale slovo. Díky tomu, že hovoříme, můžeme myslet a představovat si svět jiný, než jaký ve skutečnosti je. Tvoření začíná myšlenkou, slovem, vizí, snem. S řečí se pojí naše schopnost udržovat památku na vzdálenou minulost a schopnost chápat pojem budoucnosti...

Jonathan Sacks

Na počátku, jak stojí v Bibli, bylo slovo. Čili esej je jevem, který na nás seslal přímo On: něco mezi poezií a prózou.

Peter Adler

PŘIPOMÍNÁTE MI, MILOSTPANE POTULNÝ RYTÍŘ, VZTAH KARLA HVIŽDALY K MEDIÍM.

Esej o eseji

Občas slyším: Pane, píšete eseje, co to je vlastně za útvar?

Obyčejně odpovídám: Je to žánr, který umí létat.

Jeho slova mají křídla, ale při letu dodržují přesnou formaci, kterou autor předem nezná. U každého eseje je jiná.

V tomto pokusu o pokus, jak by zněl doslovný překlad, se na tuto otázku pokusím odpovědět obšírněji. Esej připisuji svým studentům z Masarykovy univerzity v Brně.

Pokus o definici

Do Čech a na Moravu přišlo slovo esej z angličtiny, kde se píše essay; ve starofrancouzštině je to *essai*, což je již zmiňovaný pokus. Odvozeno bylo z latiny: *exagium* je vážení, zvažování, *exactio* ale již v překladu znamená požadovat. Základem tohoto slova je *agere*, jednat, konat. Původní obsah tohoto žánru, poprvé ho pojmenoval Michel de Montaigne v roce 1580, je tedy aktivnější, a nejspíš proto ho všechny diktatury nesnášejí či v nich alespoň trpí na úbytě. Z křídel mají všechny totality strach. *Geflügelte Worte* fungují jako strašáci. V oblibě mají slova-lasičky (Friedrich von Hayek), která vysají původní obsah všech slov, jimž jsou předražena, aby nefungovala a nic určitého nepojmenovávala, neobjevovala. Aby v každý moment mohla být použita proti komukoli.

O eseji byla vyslovena řada úvah. Pokusím se jich pár připomenout. Virginia Woolfová o prvním esejistovi (či přesněji o tom, kdo toto slovo použil poprvé) napsala: „Hovořit sám o sobě, pozorovat své vlastní vrtochy a přitom kreslit diagram váhy, barvy a obvodu duše při její zmatenosti, její pestrosti a nedokonalosti, je umění, které ovládá jediný muž – Montaigne.“ A sám vynálezce eseje o svém psaní řekl: „Já sám se pyšním tím, že výhody života nazírám s přezvědavou péčí a přitom

zcela po svém. Když je tak zevrubně zkoumám, zjišťuji, že jsou vskutku z prázdné látky větru. Ale cožpak nejsme i my ve všem všudy pouhý vítr?“

Michel Foucault to vidí jinak: „Esej je topologický řez tématem. Osobní je u něj spíše přístup.“ A Jean-Paul Sartre zase považoval eleganci za konstituantu eseje. Byla to podle něj karteziánská idea, která od tohoto žánru vyžadovala lehkost, jasnost a nutnost.

Slovenský teoretik Jozef Bžoch, který se esejem zabýval v půli 60. let minulého století, říká: „Jako je v šachu nejmocnější figurou královna, v literární kritice je nejmocnější královnou esej. Je synonymem nejen důstojnosti, ale i svobody pohybu, který se uskutečňuje po libovolné ose. Dívá se z výšky, proto se jeho rozhodnutí týká celé situace, a to i tehdy, když se zdá, že je autor zaujatý nepodstatnými maličkostmi. Výška eseje je aristokratická, tak jako svoboda pohybu neznamena šlapání po záhonech. Pojmenování této výšky je nadhled, kterým se liší člověk od zvířete a esej od oficiální kritiky.“

Esej je procházka pro potěšení, ne obchodní cesta. Když se hovoří o eseji, může jít jen o procházku na daném poli bez úmyslu ho vyměřovat. Na tomto poli se nebude orat, nebude se sít. Má zůstat loukou, neobděláným kouskem země. Jeden z procházejících se zajímá o květy, druhý o vyhlídku, třetí hledá hmyz. I honění motýlů je dovolené. Vůbec všechno je dovolené – kromě úmyslů vyměřovače, rolníka či spekulanty... Esej nemá formu, je to hra, která si vždy znovu vytváří nová pravidla. Tak nějak lze přeložit úvahu Michaela Hamburgera.

Současné eseje nejsou utopiemi, proroctvími, plány, ale spíše protesty a svědectvími, tlumočnický nejasných nadějí... Znepokojují. V eseji Francouze Armanda Petitjeana najdeme mimo jiné otázku: „Jak je možné dnešnímu člověku svěřit budoucnost civilizace?“

A Július Vanovič zase napsal: „Mnozí nemají esej rádi: provokuje a dráždí. Je trochu nezařaditelný. Vymyká se mirám, šablonám a metodám, vybočuje z vyšlapaných cest, kterými šel vědecký a metodický rozum. Nejenže se mu vymyká, ale trochu ho i usvědčuje a vysmívá se, a to zvláště v oblastech, kde se dílo otevírá a dotýká nekonečného života a kde se protíná s jeho iracionalitou. Z těchto střetů esej vychází jako

vítěz. “ Jeden z takových střetů popsal v esejí například filozof Karel Kosík, když v něm zorganizoval setkání René Descarta s Janem Ámosem Komenským v třicetileté válce. Popisuje scénu založenou na drbu, podle kterého slavný francouzský myslitel bojoval v řadách císařského vojska na Bílé hoře a podílel se na české nesamostatnosti. Descartes vítězí a Komenský jako symbol vzdoru odchází do exilu. Nastupuje období účelové racionality.

A ještě jedna úvaha z pera György Lukáče: „Báseň čerpá své motivy ze života (a z umění), pro esej je umění (a život) modelem. Možná že tím se už dá charakterizovat rozdíl. Paradoxnost eseje je skoro ta samá jako paradoxnost portrétu. Když stojíme před nějakým Velázquezovým obrazem, říkáme si ‚jaká podoba‘, přestože nevíme, komu se osoba na obraze podobá. Přirozeně se portrét nepodobá nikomu. Nemáme ponětí, koho zobrazuje, a možná se to ani nedá zjistit a ani to není zajímavé. Přesto ale máme pocit, že zobrazení je věrné... A přece, i když známe člověka, kterého obraz znázorňuje a je mu podobný, či nepodobný, nejde o abstrakci, když řekneme: ‚To je jeho podstata.‘ A i když momentů z jeho života budeme znát tisíce, musíme se přiznat, že nic či skoro nic o nesmírně velkých částech života dotyčného člověka nevíme, že nevíme nic ani o vnitřních záblescích těch, co známe, a o reflexi, kterou vzbuzují u jiných. A přibližně tak si představuji pravdu eseje.“

Esej znamená postoj a postoj znamená charakter plus inteligenci. Při jeho zrodu nestojí touha po originalitě, ale po pravdě, která ještě nebyla vyslovena. Snaha artikulovat tušená nebezpečí... Esej si vytváří systém ad hoc, neváží ho žádná vědecká pravidla hry, která se opakují. V esejí je dovoleno všechno kromě podvodu a lži. Proto dokáže spojovat pomocí paradoxů i problémy, které spolu zdánlivě nesouvisejí, a zase naopak rozlučovat a narušovat spojení, která se zdála být trvanlivá. Esej je urychlovač myšlení. Náhlé změny zorného úhlu, přechod z vážnosti do ironie a z věčnosti do nadsázky – to je to, čeho není v esejí nikdy dost a čeho se tak obává náš strohý, jednosměrný a suchopárný život, říká, když to trochu shrnu, Slovák Jozef Bžoch.

Podle básníka Ivana Wernische je esej spíš básnická disciplína. Pokud o zachycení něčeho, co uhýbá a k čemu se nelze vydat přímo. Obkružo-

vání tématu, chození kolem horké kaše. Jinými slovy šití nových tvarů z prázdné látky větru.

V novočeské literatuře jsou podle Wernischova názoru počátky eseje k nalezení už v teologických rozjímáních z konce 17. století (texty Josefa Mírovíta Krále a Antonína Čermáka). To ale znamená, že je tu přímá návaznost na baroko. Za eseje by tak bylo možno považovat některá kázání Bílovského nebo třeba de Waldta. Moderní česká esejistika začíná na konci předminulého století Arnoštem Procházkou a F. X. Šaldou.

Pokus o vlastní interpretaci a Elias Canetti

Pro mě je esej největším dobrodružstvím. Orgasmem svobody. A svoboda znamená, že se člověk může toulat. V tomto případě vlastní hlavou. Na samém počátku každého esejistického textu ve mně zraje pouhé nejasné tušení, po jehož stopě se pozvolna a s netajenou ostražitostí vydávám, a čím zřetelněji cítím kontury tušeného, tím víc zrychluji tempo, neboť jsem sám na sebe zvědavý, kam mě slova dovedou, nebo zda konečný obraz naopak v zápase se slovy neztratím a nebudu-li sveden do temné díry. Často se také vracím a zkoumám křížovatky slov, cestu tvořenou slovy opravuji, upřesňuji, a tím získávám větší svobodu pro další výpravu. Dokud neučiním poslední tečku, nikdy nevím, jak esej skončí: kam mě přivede, co mě čeká za dalším slovem a za další větou. Nečekané echo může přijít ze všech stran.

Při práci na eseji je předem neznámá pointa a struktura nejpříťažlivějším bičem, který zvědavého člověka žene vpřed. Pro mě je zvědavost v tom prapůvodním smyslu latinského slova *curiosus* hlavním motorem žurnalistiky a tvůrčího psaní vůbec. Zvědavý člověk pomocí eseje pečlivě pátrá ve své hlavě po myšlenkách a souvislostech, které ještě nejsou zralé, nepatří do žádného daného schématu, nebo dokonce kterých se bojí, ale které, když je autor pomocí jen tušených souvislostí k sobě nečekaně přiřadí, o sebe narazí a vydají ze sebe nečekanou energii. Esej je průzkumný žánr notorických zvědavců, kteří hledají detail,

v němž zahlédnou smysl celku, jako je v dobrém brusu briliantu možné zahlédnout celé slunce. Přitom je třeba dbát na to, aby se vrátila slovům jejich pronikavost a nadšení, které každé slovo původně mělo, když bylo poprvé vysloveno. Tak by se možná dalo říci: Je-li myšlení usilováním o řád (Zygmunt Bauman), pak esej je usilováním o zachování tajemství.

Znovu jsem si to uvědomil při čtení nedávno vydaných esejů Eliase Canettiho. V řeči pronesené ve Vídni v roce 1936 k padesátým narozeninám Hermanna Brocha Canetti, vědom si majestátnosti padesátky, která slovům básníka propůjčuje první pečeť, a zároveň obav z toho, že laudatio obvykle hází všechno, co je závažné a svérázné, do pytle staletí, zaměřil se na titěrnost a přeskočil k materii, kterou nikdo nečekal: ke vzduchu. Napsal: „Možná vás udiví, že se vůbec zmiňuji o něčem tak obvyčejném. Očekáváte, že uslyšíte něco o zvláštním charakteru našeho básníka, o neřesti, jíž propadl, o jeho strašné vášni. Tušíte za tím něco trapného, nebo pokud jste důvěřivějšího založení, alespoň něco hodně tajuplného. Musím vás zklamat. Brochova neřest je zcela všední, všednější než kouření, požívání alkoholu nebo hra v karty, protože je starší, Brochovou neřestí je dýchání. Dýchá vášnivě rád a nemůže se dýchání nabažít.“

Pomocí popisu Brochova dechu a vnímání dechu lidí a předmětů se velký spisovatel snaží upozornit na hypertrofovanou zbystřenost jiného velkého spisovatele a pomocí tohoto nečekaného detailu nás vykolejí ze zavedeného klišovitého myšlení, abychom si alespoň na chvíli, třeba jen na zlomek vteřiny, představili, jak odlišný a přitom důležitý je psychologický čas tvůrce, který se neřídí podle hodiněk a který je mnohem víc a z podstatné části funkcí atmosféry, v níž plyne, a ta je zase přímo závislá na vzduchu a dechu.

A aby i byl dostatečně plastický, musí do postřehů s dechem dát vše, co chce o básníkovi říci, musí upozornit i na jeho paměť, a proto dodá: „Velmi dobře si pamatuje, co kdy dýchal; pamatuje si to v jedinečné, přesně zažité formě. A ať by k tomu přibýlo množství nového a snad i silnějšího, nevzniká u něho nebezpečí, u nás druhých zcela přirozené, totiž že se mu atmosférické vjemy smísí.“

A když už jednou Canetti začal pracovat s metaforou dechu, dotahuje ji samozřejmě se vši důsledností až do konce a tvrdí, že rozmanitost našeho světa pozůstává do značné míry z rozmanitosti našich dechových prostorů. Kdyby Canetti psal tento esej pro *Reflex*, určitě by tam neopomněl připomenout, že i vaše hlava při čtení těchto slov, podle toho, kde se nachází, se střetává s dechem jiných lidí, kteří jsou s vámi v místnosti, že váš dech je při vnímání mých slov rušen dechem nebo třeba vzduchem, který proudí do místnosti buď zvenku, či z klimatizace, a že stačí, abyste prostor opustili a jen se posunuli třeba o pár metrů jinam, a už s největší pravděpodobností budete i tato čtená slova vnímat jinak, protože je neustále třeba myslet na konkrétní a neopakovatelnou konstelaci dýchajících bytostí i věcí. Přece i každá skříň na vás dýchne, když ji otevřete, jinak.

A nejen skříň, ale samozřejmě i každý dům má svůj jedinečný a neopakovatelný dech, to jsme si uvědomili před časem se ženou, když jsme chtěli koupit chalupu, a nakonec jsme si vybrali raději nový dům. Příběhy starého vzduchu nás příliš uzurpovaly. Cítili jsme se v nich nesvobodně, stísněně a voyeursky nepatřičně. Předměty v chalupách na nás civěly překvapeně a dotčeně, dávaly nám najevo naši cizost. A právě tehdy jsem si zřetelně uvědomil, jak si Canetti nevymýšlel, jak vskutku samoúčelně nehledal originální metaforu, ale jak text o dechu je názorným příkladem velkého pozorovacího talentu, který je jedním z předpokladů každé tvorby.

Canettiho pozorovací schopnost je tak důkladná, že je až prorocká. Jeho přednáška z listopadu 1936 končí slovy: „Dílo Hermanna Brocha stojí mezi válkou a válkou... Není vyloučeno, že ještě teď někde cítí částice jedů z poslední války. Je to ovšem nepravděpodobné. Jisto však je, že on, který dovede dýchat lépe než my, již dnes se dusí tím plynem, kterým nám ostatním jednou, kdoví kdy – vezme dech.“

Jak je tedy vidět, esej pracuje s intuitivní přesvědčivostí, běžné texty (kritiky) s fiktivní exaktností, s vymyšlenými modely.

Taky by se dalo říct, že esej se soustřeďuje na zkoumání vlastních a cizích principů, je zkoumáním jejich realizace v určitém historicky konkrétním, aktuálním topografickém prostředí a jazyku. Hledá podsta-